

ONS INDUSTRIEEL VERLEDEN 1750-1900

de vrouw
ACHTER DE SCHERMEN
**en op
de barricade**

Deze opstelling en brochure werden mogelijk gemaakt in het kader van het gelijke kansenbeleid van de Vlaamse minister voor Brusselse Aangelegenheden en Gelijke kansenbeleid

een uitgave van VIAT v.z.w.
in samenwerking met

gelijke kansen

De vrouw was niet weg te denken uit de landbouwactiviteiten in de 18de eeuw.
(uit: Diderot & d'Alembert, *Pictorial Encyclopedia*, verzameling MIAT)

Ons Industrieel verleden 1750 - 1900

DE VROUW ACHTER DE SCHERMEN EN OP DE BARRICADE

René De Herdt

In het Ancien Régime is de vrouw alom aanwezig, maar wordt ze nauwelijks opgemerkt

Driehonderd jaar geleden was het leven heel anders dan nu. Er was minder lawaai. Het was rustiger: geen geronk van motoren, geen zenuwslopende autofiles, geen telefoons, geen verslavende media. Weliswaar kon het er in de grote steden op marktdagen of in havensteden druk aan toegaan, maar meer dan tachtig procent van de bevolking kwam daar niet of nauwelijks. De mensen leefden op het platteland, werkten hard, deinden mee op het ritme van de seizoenen. De boeren kwamen nauwelijks uit hun dorp, waar ze zich schikten in een, in onze ogen, zeer eentonig leven. Enkel de talrijke kermissen en dorpsfeesten braken de dagelijkse sleur. Soms hadden ze het wel benauwd, wanneer vijandelijke legerbenden het land onveilig makten, wanneer de oogst mislukte en de pacht niet kon betaald worden, wanneer het vee geplaagd werd door een epizoötie of wanneer de vrouw in het kinderbed bleef en een jonge kroost achterliet.

Het land was in handen van de landeigenaar, een rijke burger, een kloostergemeenschap, een bisschop of een edelman die vaak in de stad verbleef of aan het hof van de vorst grote sier maakte.

In vele streken waren de landbouwmethodes sinds eeuwen dezelfde gebleven. Een perceel grond werd in het eerste jaar bezaaid met wintergraan (tarwe of rogge), tijdens het tweede jaar met zomergraan (gerst of haver). Het derde jaar bleef het land braak liggen. Men sprak van het drieslagstelsel en van rotatietechnieken.

Spijerkraft van mensen, paarden, muilezels, ossen of koeien zorgden voor energie. Met wind-, water- en rosmolens werd graan gemalen, hout gezaagd, lijnzaad geplet of werden polders droog gelegd.

Vaklui in de dorpen en in de steden zorgden voor huisraad en gebruiksvoorwerpen, gaande van lederen emmers, koperen ketels, aarden potten, tinnen kruiken, stoffen, wagens, nagels, smidswerk en alaan allerhande. In de steden waren ze verenigd tot ambachten.

De belangrijkste bedrijfstakken waren ongetwijfeld de textielnijverheid en de ijzerindustrie. Vele ambachtelijke producten werden uitgevoerd naar Afrika, waar ze ingeruild werden tegen neger-slaven.

Dezen werden verscheept naar Amerika waar ze in plantages en mijnen werkten tot ze er bij neervielen.

Uit Amerika werden goud, zilver en plantage-producten, zoals suiker en koffie, naar Europa verscheept. Deze bloeiende handel noemde men de 'driehoekshandel'. Via deze handel werd kapitaal verzameld dat achteraf zou kunnen geïnvesteerd worden in de eerste industriële revolutie.

Ook handelslui van onze gewesten zouden op die manier fortuin maken. In tegenstelling tot vele andere streken woonden in Vlaanderen en Brabant zowat één derde van de bevolking in de steden. Toch was ook hier de landbouw zeer belangrijk. Verbetering van de rotatietechnieken, het gebruik van natuurlijke meststoffen en van betere werktuigen, onder meer de Brabantse ploeg, maakten in de 18de eeuw het drieslagstelsel overbodig. Dan ook was de teelt van de aardappel reeds ruim verspreid. Door het zaaien van voedergewassen konden runderen op stal worden gevet. De mest maakte de landerijen vruchtbaar. De productiviteit steeg zodat er voor het eerst graanoverschotten waren en zelfs graan kon worden uitgevoerd.

Spinnen was één van de activiteiten die traditoneel aan de vrouw werd overgelaten.
(repro MIAT, Gent)

Het huishouden van een eenvoudige boer tijdens de 18de eeuw. De vrouw was overal aanwezig. Doch ze kwam nergens op de voorgrond.

Een verkoopster van azijn.
(uit: l'Illustration Européenne, sept. 1882, verzameling MIAT)

Vrouwen gingen met de opbrengst van het land naar de markt. Het 'kasteel' beheerste de agrarische samenleving.
(repro schilderij, verzameling MIAT)

In de stad werden de producten verkocht. Gezicht vanuit het MIAT op Gent, zoals de stad er 200 jaar geleden kan uitgezien hebben (enkele gebouwen zoals het torentje van het Postgebouw en de Bond Moyson wegdenken).
(foto Claerhout Gent, verzameling MIAT)

De grotere voedselproductie had een stijgende bevolking tot gevolg en een deel van de bevolking kwam vrij om zich in te schakelen in niet-agrarische activiteiten.

Heel dit economisch-sociaal gebeuren werd beheerst door mannen. Het was een man die aan het hoofd stond van de boerderij. Het was een man die de pacht inde. Het was een man die de kerkelijke diensten voorging.

Het waren mannen die in de ambachten de dienst uitmaakten. Kooplui waren mannen. Het was een man die aan het hoofd stond van het slavenrijk. Het was een man die de familie bestuurde. Het was een man, vader of echtgenoot, die juridisch verantwoordelijk was voor elk meisje of voor elke vrouw. De vader was verplicht tot aan het huwelijk voor zijn dochter te zorgen, waarna deze plicht, samen met de bruidsschat, op de echtgenoot overging. Het was in ieder geval de man die het gezin naar buiten vertegenwoordigde.

Dit betekende echter niet dat meisjes of vrouwen hun tijd in ledigheid doorbrachten.

Reeds op twaalfjarige leeftijd diende het overgrote deel van de plattelandsmeisjes, dochters van kleine boeren of landarbeiders, buitenshuis te gaan werken. Ze kwamen aan de kost als melkmeisje, wasvrouw of keukenhulp op een boerderij of als dienstmeisje in de stad. De dienstmeisjes maakten zowat 12 procent uit van de stedelijke bevolking en stonden er op de laagste trappen van de huishoudelijke hiërarchie. Met wat geluk konden zij zich opwerken van sloofje-doet-al, tot binnenmeisje of kamenierster. Vaak werd hiervoor van werkgever veranderd. De eindbedoeling was een mooi sommetje bij elkaar sparen. Na jarenlange dienstarbeid hadden ze op die manier de eigen bruidsschat verdiend, wat hun toekomstige dan in staat stelde zich als zelfstandig ambachtsman te vestigen.

Niet alle meisjes werden dienstmeisjes. Velen kwamen terecht in de ambachtelijke textielnijverheid. In de kantnijverheid - kant was het duurste textielproduct dat in Europa werd vervaardigd - waren bijna uitsluitend vrouwen aan het werk. In grote steden konden meisjes ook aan de slag als naaister, borduurster, handschoenmaakster, modiste, dameskleermaakster, marketster of leurster.

En vanzelfsprekend, indien vader een bedrijfje had, dan werkten de dochters in dit bedrijf, zij het in een ondergeschikte positie.

Zodra de bruidsschat bijeen gespaard was, trouwden de meeste vrouwen. Aan het einde van de 18de eeuw bleef nog geen tien procent van de vrouwen ongehuwd. Indien de lonen hoog lagen, er voldoende werkgelegenheid was en het land welvarend, dan werd er vrij vroeg in het huwelijk getreden. Bij crisis echter werd het huwelijk uitgesteld. De paren moesten langer werken alvorens zij zich onafhankelijk konden vestigen, al was het maar om genoeg geld te hebben voor wat meubels of ambachtsalaam, wat kippen en een varken.

Eens gehuwd, werd de vrouw ofwel moeder, ofwel helpster, ofwel beide. Vooral in ambachten en op het platteland werden vrouwen beschouwd als leveranciers van onbetaalde ondersteunende diensten binnen het huishouden of het bedrijfje: hout sprokkelen, melken, dieren voederen, groenten kweken, spinnen, dierlijke mest verzamelen, wieden, melk karnen. Slechts indien de noodzaak hen ertoe dwong gingen gehuwde vrouwen elders werken, soms in de vorm van losse seizoenarbeid zoals hooien, wieden of fruit plukken. In de steden waren veel vrouwen betrokken bij de verkoop, meestal in naam van hun man, van brood, pens of bloedworst, groenten, zuivelproducten, tweede handskleren, enzomeer.

In vele gevallen was de vrouw de praktische spil van het gezin. Terwijl de man één beroep uitoefende (vaak met vaste werkuren), diende de vrouw zich keer op keer weer om en in te schakelen in de meest diverse sectoren. En deed zij, naast haar huishoudelijk werk, verschillende taken al naar gelang het seizoen.

De rol van moeder nam eveneens veel tijd in beslag. Dochters leerden van hun moeder hoe ze het huishouden moesten doen, hoe ze de eindjes aan

De eerste vruchten, 'les primeurs', werden aangeboden aan de kasteelheer.
(uit: *l'illustration Européenne*, juni 1881, verzameling MIAT)

elkaar moesten knopen. En hoe ze de taken, die als typisch vrouwelijk werden beschouwd, tot een goed einde konden brengen.

In de 17de en 18de eeuw rekende de mens grondig af met het middeleeuwse wereldbeeld dat sinds de Renaissance aan het wankelen was gebracht. De wereld, zo zegden de verlichte filosofen, was niet onderworpen aan een onveranderlijke door God gewilde orde, maar was onderhevig aan natuurwetten. Deze natuurwetten konden via empirisch onderzoek, op basis van ervaring, door de rede, het verstand, ontdekt en verklaard worden. Ook de orde in de samenleving probeerde men af te leiden uit de wetmatigheid van de natuur.

Volgens die wetmatigheid, zo dachten velen, werd de vrouw in essentie beschouwd als het 'wijfje van de mens (homme)' en daarom als het bezit van de echtgenoot. Terwijl de man in hun ogen tot de cultuur behoorde, werd de vrouw als een stuk natuur beschouwd. Zij was seksueel en intellectueel minderwaardig. Haar eerste taak was in te staan voor de voortplanting van de soort wat de praktische zorg voor de kinderen inhield. Zij moest dus, aldus de Franse filosoof Jean Jacques Rousseau, in de eerste plaats echtgenote en moeder zijn. Dit werd gekenmerkt door huiselijke dienstbaarheid, in ondergeschiktheid aan de man.

De vrouw diende volgens Rousseau in de eerste plaats te zorgen voor nageslacht en gezin.
(uit: *Magasin Pittoresque*, 1884)

Het ideale huisgezin: huiselijke dienstbaarheid in ondergeschiktheid aan de man.
(uit: *Illustration Journal Universel*, feb. 1849, verzameling MIAT)

De vrouw was hierbij gebonden door seksuele trouw. Haar man diende immers met zekerheid te weten dat hij vader was van de door zijn vrouw gebarde kinderen. Alleen op die manier kon hij in volle rechte hoofd zijn van het gezin.

Dat deze zienswijze in het Ancien Régime samenging met heel wat maatschappelijke hypocrisie wordt duidelijk geïllustreerd door de roman *Les liaisons dangereuses* van de Franse militair Choderlos de Laclos (1741-1803). Daarin wordt de rol van de (in dit geval tot de adelstand behorende) vrouw niet alleen geïllustreerd, maar tegelijk de manier aangegeven hoe de vrouw aan de maatschappelijke controle kan ontsnappen.

In enkele gevallen eisten vrouwen resoluut hun eigen zelfstandigheid op, zoals madame de Sévigné (1626-1696), die op vijfentwintig jaar weduwe werd, nadat haar man, een fervente losbol en rokkenjager in een duel was gedood. Ondanks het feit dat een schare van mannen naar haar hand dong, wees zij hen af om vrij te blijven. Ze wijdde zich volledig aan de uitbouw van haar salon te Parijs, in het huidige Musée Carnavalet.

Tot de kring van madame de Sévigné behoorde gravin de la Fayette (1634-1693), die in 1678 anoniem (vrouwen werden niet bekwaam geacht onder eigen naam te publiceren) de eerste psychologische roman *La princesse de Clèves* publiceerde.

Die hypocriete houding had ook haar gevolgen voor de opvoeding van het meisje. Deze moest er vooral op gericht zijn ze voor te bereiden op haar 'natuurlijke' rol van echtgenote en moeder. Dit komt onder meer tot uiting in de roman en pedagogische verhandeling *Emile ou de l'Éducation* die in 1762 door Rousseau werd gepubliceerd.

De grote filosoof hield geen rekening met de talrijke publicaties die de tweede rangsrol, die de vrouw op die manier in de schoenen werd geschoven, reeds aan de kaak hadden gesteld.

Eén van de problemen echter waarmee Rousseau en andere de wijsgeren van de Verlichting geconfronteerd waren, was dat zij hun zienswijzen over het 'anders' zijn (lees minderverwaardig zijn) van de vrouw moeilijk in overeenstemming konden brengen met de idee van het op natuurrecht steunende basisprincipe van universele gelijkheid.

Toch doen enkele vrouwen zich opmerken.

Het gros van de vrouwen vervulde tijdens het Ancien Régime een essentiële, maar vrijwel verborgen rol in het huishouden of het atelier.

Toch zijn er een aantal vrouwen die, door omstandigheden of door eigen inzet, op de voorgrond treden en zelfs een belangrijke rol spelen in de samenleving. Hiermee wordt niet automatisch bedoeld dat deze vrouwen in de geschiedenis van het feminisme innoverend zijn geweest.

Alleen reeds omdat zij vrouw waren hadden zij met bijzondere moeilijkheden af te rekenen. Vrouwen konden zich immers minder gemakkelijk onttrekken aan de huiselijke beslommingen en aan de verantwoordelijkheid voor het eten op de tafel. Bovendien hadden ze te maken met alle mogelijke gynaecologische gegevens zoals de gevolgen van zwangerschappen, de grote risico's die bevallingen meebrachten, de ellende van miskramen en abortussen. Toch ziet men dat uit alle lagen van de bevolking zich vrouwen onderscheidden.

Twee keizerinnen hadden gedurende meer dan dertig jaar in belangrijke delen van Europa de touwtjes in handen: Catharina II van Rusland en Maria-Theresia van Oostenrijk.

De eerste was een Duitse prinses die in 1745 de gemalin van de Russische tsaar werd. Een samenzwering tegen haar echtgenoot onder leiding van de gebroeders Orlov, en waarvan zijzelf deel uitmaakte, bracht Catharina in 1762 op de troon. Catharina II (1729-1796) regeerde als een verlicht despoot. Ze wist het Russische rijk in opeenvolgende oorlogen keer op keer uit te breiden. Aanvankelijk leek het er op dat Catharina de stedelijke burgerij en de staatsboeren bij het staatsbestuur wilde betrekken ('de gelijkheid van de burgers bestaat daarin dat zij allen onderworpen zijn aan dezelfde

wetten'), dit als tegengewicht tegen de macht van de adel. Evenwel zou zij omstreeks 1770 op de aristocratie en de grootgrondbezitters steunen en deze fel bevoorrechten. Op latere leeftijd was haar bewind zuiver despotic. Als verlicht vorst verwierf zij vermaardheid door haar correspondentie met Voltaire, door haar waanzinnige kunstaankopen, door haar uitnodiging aan Diderot om naar Rusland te komen, wat hij ook deed.

Zij was befaamd om haar gevarieerd liefdesleven.

Onder haar favorieten was de Russische staatsman en veldheer Potemkin ongetwijfeld de meest invloedrijke.

De vrij conservatieve Maria-Theresia van Oostenrijk (1717-1780) had reeds van bij haar troonsbestijging in 1740 haar rijk te verdedigen. De herovering van Silezië en de afstraffing van Frederik de Grote die dit gebied had ingepalmd werd het aanvankelijk doel van haar buitenlandse politiek.

Tijdens de Zevenjarige Oorlog zocht zij hiervoor in 1756 toenadering met de traditionele erfvijand Frankrijk. Toch zou zij in het verlies van Silezië moeten berusten. Nadien streefde zij vooral naar vrede, maar kwam hierbij meermaals in conflict met haar zoon, Jozef II die vanaf 1765 het rijk mede regeerde. Haar verheven opvattingen over haar taak van vorstin waren vooral gesteund op haar christelijk geloof. Haar doorzettingsvermogen en energie werden door haar vijanden als 'onvrouwelijk' beschouwd. In het binnenland voerde zij gematigde hervormingen in die niet zonder invloed bleven, zoals het volksschoolwezen, modernisering van de strafwetgeving, beperking van privileges van adel en geestelijkheid op gebied van belastingen. Haar leef- en gedachtenwereld is vooral gekend door haar correspondentie met haar kinderen (zij bracht er zestien ter wereld, waarvan er tien in leven bleven).

Onder hen is haar dochter Marie Antoinette (1755 -1793) ongetwijfeld de bekendste.

Marie-Antoinette in de gevangenis als slachtoffer van de Franse Revolutie.

(uit: *l'illustration Européenne*, feb. 1875, verzameling MIAT)

De schilderes Elisabeth Vigée-Lebrun.
(uit: *Magasin Pittoresque*, 1841, verzameling MIAT)

Mary Wollstonecraft.
(uit: *Europa*, 1789, verzameling MIAT)

Ze huwde in 1770 de latere Lodewijk XVI van Frankrijk. Sinds 1778 was haar politieke invloed zeer groot. Dit zowel bij de benoeming van ministers en diplomaten als in de buitenlandse politiek waar zij het Oostenrijks belang probeerde te dienen. Zij kreeg de scheldnaam 'l'Autrichienne'. Wegens haar geldverspilling in een periode van financiële crisis werd zij ook 'Madame Déficit' genoemd. Tijdens de Franse Revolutie werd zij gevangen gezet, door de revolutionaire rechtbank beschuldigd van aansporing tot burgeroorlog, heulen met de vijand en incest met haar zoontje (Lodewijk XVII). Zij verdedigde zich op waardige wijze. Ter dood veroordeeld kwam zij op 16 oktober 1793 op de guillotine terecht.

Eén van de merkwaardige vrouwen in de 18de eeuw die zowel met Catharina II van Rusland als met Marie-Antoinette in relatie stond was Elisabeth Vigée-Lebrun (1755-1842). Zij genoot als schilder en pastellist grote bekendheid, vooral door het schilderen van portretten. In 1779 werd zij officieel schilderes van de koningin. Bij haar benoeming in 1783 tot de invloedrijke 'Académie Royale de Peinture et de Sculpture' kreeg zij nogal wat tegenwind met het argument dat er reeds drie vrouwelijke leden waren, en dat dat er drie teveel waren. Van Marie Antoinette schilderde zij niet minder dan dertig portretten. Tijdens de Franse Revolutie vluchtte zij het land uit en bouwde aan de Europese vorstenhoven een omvangrijk oeuvre op. Een andere belangrijke naam in de schilderswereld was de Zwitserse Angelika Kauffman (1741-1807), die vooral in Italië, Londen en Rome werkte. Haar bekendheid berustte niet alleen op haar beminlijke en aangename portretten, maar ook op haar innemende persoonlijkheid. Kunstenaars en geleerden zoals Reynolds, Goethe, Winckelmann en vele leden van vorstenhuizen behoorden tot haar vriendenkring.

De invloed van de verlichte filosofie in de 18de eeuw op de mentaliteit van de verlichte heersers en van de intellectuelen was zeer groot.

Maar niet iedereen nam zomaar slaafs de ideeën van deze wijsgeren over. De Engelse publiciste en feministe Mary Wollstonecraft (1759-1797) zette zich op een voor die tijd toch opvallende wijze in voor de rechten van de vrouw. Het is de eerste feministe uit de hedendaagse geschiedenis. Na harde jeugdijaren stichtte ze met haar zuster Eliza en een vriendin Fanny Blood een school voor meisjes. Op die wijze kreeg ze contact met een aantal vooruitstrevende en liberale denkers. In 1787 publiceerde ze haar *Thoughts on the education of daughters*. Daarna kwam de roman *Mary van de pers*. In 1792 volgde *A vindication of rights of women*. Het is de eerste analyse van de ondergeschikte positie van vrouwen. Ze pleitte ervoor dat vrouwen een opvoeding zouden krijgen tot zelfstandigheid.

Ze was overigens een heftige tegenstander van de ideeën van Rousseau over de minderwaardigheid van de vrouw.

Mary had een voor die tijd alleszins ongewoon leven. Ze kwam aan de kost als schrijfster en gouvernante. In 1792 vertrok ze naar Frankrijk om de revolutie van nabij te kunnen volgen. In Parijs kreeg ze een dochter bij de Amerikaan Gilbert Imlay. Enkele jaren later trouwde ze in 1797 met de radicale filosoof William Godwin. Volgens de echtelingen betekende hun huwelijk geen toegeving aan de heersende moraal, beide partners zouden immers volledig gelijk zijn. Mary Wollstonecraft stierf kort na de geboorte van haar dochter Mary, de latere echtgenote van de dichter Shelley.

Zowel in Engeland als in Frankrijk kwam in de 18de eeuw een groep vrouwen op de voorgrond. Zij hielden 'salons' waar de nieuwe ideeën van de Verlichting werden verspreid. Filosofen, geleerden, kunstenaars en letterkundigen lieten er zich maar al te graag verwennen.

Sommigen frequenteerden meerdere salons tegelijkertijd. Ze lazen er voor uit hun geschriften. Vaak was er een bikkelharde concurrentiestrijd tussen de salonhoudsters om filosofen van elkaar af te snoepen.

Ongetwijfeld waren deze salons eminente oorden van cultuur en ontwikkeling. Ze vervulden een essentiële rol voor de vrije intellectuele uitwisseling van het nieuwe gedachtegoed. Het salon kon maar bestaan indien

mannen én vrouwen vrijuit konden spreken. Er werd weinig rekening gehouden met het traditionele klassenonderscheid. Bovendien werden deze salons in de meeste gevallen gehouden door vrouwen die zich hadden kunnen losrukken uit het hierboven beschreven patroon van onbekende huisvrouw. Ze lazen de werken van hun gasten, gaven er commentaren op, schreven zelf of hielden er een drukke intellectuele correspondentie op na. Toch kan men, als men over de salons leest, zich niet van de indruk ontdoen dat het 'mannensalons' waren, georganiseerd door vrouwen.

Markiezin de Rambouillet (1588-1665) had reeds in de 17de eeuw profiel gegeven aan het salon. In haar befaamde 'chambre bleue' ontving zij, vaak in bed gezeten, adel en geestelijkheid, dichters en schrijvers. Haar salon kende navolging. De smaak werd er verfijnd en de geest werd er geoefend. Vrouwen kwamen in deze salons in contact met veelbelovende wetenschappen zoals wiskunde, astronomie en scheikunde, maar vooral met een verfijnder manier van leven en een verheven taal. Aan die taal werd gesleuteld en laag-bij-de-grondse en 'obscene' woorden werden gemedend. Bepaalde woorden diende men te gebruiken in welbepaalde omstandigheden. Zo hield (aimer) men van zijn maîtresse, maar kon men een perzik slechts lekker vinden (goûter). Vooral streefden zij ernaar dat wetenschap zou samengaan met een verstaanbaar en elegant taalgebruik. Dit in tegenstelling met nogal wat pedante geschriften van toenmalige academici, die in het Latijn of op een voor leken totaal onontwarbare manier waren geschreven.

Soms ging de preutsheid ietwat te ver en vooral dit laatste heeft Molière (1622-1673) geïnspireerd voor de karikaturen van zijn 'précieuses' in *Les femmes savantes* en zijn *Les précieuses ridicules*.

Alhoewel hij in de eerste plaats het snobisme en het salonleven aan de kaak stelde, dreef hij daarmee toch ook de spot met vrouwen die pogingen deden om zich te ontwikkelen, onderwijs en emancipatie onder één noemer plaatsten en mondigheid wilden verwerven. En de weg daarheen was nog ver. Vaak schreven vrouwen in het geheim, of publiceerden naamloos.

Talrijke terreinen bleven voor hen onbegaanbaar (onbeschrijfbaar), zoals de eigen begeerte, het recht op seksueel genot, enzovoort. Enkelen speelden een rol bij het tot stand komen van het feministisch gedachtegoed. Zoals Madeleine de Scudéry (1607-1701), die onder de naam van haar broer publiceerde en opkwam voor intellectuele ontwikkeling en zelfbeschikking. Marie de Gournay (1565-1645) verdedigde het standpunt dat vrouwen intellectueel en moreel gelijk zijn aan mannen. Anderen kwamen op tegen het vooroordeel dat vrouwen van nature uit niet in staat zouden zijn de rede te gebruiken of zagen in het gebrek aan onderwijs zowat de belangrijkste reden in de intellectuele achterstand van vrouwen.

Terloops dient gezegd dat de *Lettres sur l'éducation des filles* van madame de Maintenon (1635-1719), maîtresse van Lodewijk XIV, een erg verspreid boek was in de 18de eeuw.

Het waren niet alleen vrouwen, maar ook mannen die in 17de en 18de eeuw de bestaanssituatie van de vrouw in het licht zouden stellen.

De Engelse romanschrijver Daniel Defoe (1660-1731) met *Moll Flanders* en l'abbé Prévost (1697-1763) in Frankrijk met *Manon Lescaut* vestigden de aandacht op vrouwen die via de prostitutie uit de armoede probeerden te ontsnappen.

Een heel afzonderlijke positie werd ingenomen door de 'sodomasochistische' gevangenshabitué en mensenhater de Sade (1740-1814). Die zou niet alleen de moederfunctie en de meest heilig geachte aspecten van de vrouw demystificeren, maar ook wijzen op de vrouwelijke seksualiteit.

Eén der bekendste salons uit de 18de eeuw werd gehouden door madame de Geoffrin (1699-1777). Ze behoorde tot de burgerlijke stand en het waren onder meer de uitgevers en medewerkers van de beroemde *Encyclopédie* die bij haar te gast waren.

Andere salons waren dit van madame De Tencin (1681-1741), van mademoiselle de Lespinasse (1732-1776), van madame d'Epinau (1726-1783), waar Rousseau aan huis kwam, en vele andere.

Mannen en vrouwen flaneren in het 18de-eeuws Parijs.

(uit: *Magasin Pittoresque*, 1843, verzameling MIAT)

Volledigheidshalve dient vermeld dat salons niet de exclusiviteit waren van vrouwen. Ook mannen hielden eraan zich met de intellectuele elite en de beau monde te omringen. Zoals de radicale atheïstisch-materialistische filosoof Baron d'Holbach (1723-1789), of de Geneefse bankier Jacques Necker, die weliswaar samen met zijn echtgenote madame Necker (1737-1794) een salon hield. Ze waren de ouders van Germaine, later madame de Staël (1766-1817). Deze laatste was een typische exponent van de Verlichting. Ze kan in de geschiedenis van het feminisme niet onvermeld blijven. In een zeer befaamd salon ontving ze de liberale aristocratie.

Als eerste vrouw durfde zij het aan een literaire commentaar te brengen op het werk van een man. Haar kritische *Lettres sur les ouvrages et la carrière de Jean Jacques Rousseau* bleven in het Parijs van 1788 niet onbesproken. Ze haalde bovendien scherp uit naar het dictatoriale bewind van Napoleon, die haar zelfs uit Parijs verbande. Onder haar, nog steeds genietbaar, literair oeuvre leverden de autobiografische roman *Delphine* en de novelle *Corinne ou L'Italie* (1807) in het begin van de 19de eeuw voor vele vrouwen de inspiratie tot een vrijere manier van leven.

Een ijverige salonbezoekster was Belle van Zuylen (1740-1805), Frans-Zwitserse schrijfster van Nederlandse origine en in 1771 gehuwd met Emmanuel de Charrière de Penthaz. Op de salons ontmoette ze Voltaire en Rousseau, waarvan ze een bewonderaarster werd. Ze schreef romans in briefvorm waarin ze de huwelijksproblemen, veroorzaakt door mannelijk egoïsme aan de kaak stelde. Ze was van mening dat alle mensen gelijk waren, dus ook mannen en vrouwen. Deze gedachtenontwikkeling wordt het best naar voren gebracht in haar roman *Trois femmes* (1797).

Buiten Frankrijk waren er veel minder salons. Toch was de saloncultuur aanstekelijk en weldra zag men ook salons in Engeland, waarvan dat van Elisabeth Robinson Montagu (1720-1800) het bekendste was.

De vrouwen die salons frequenteerden werden er 'bluestockings' (blauwkousen) genoemd. De naam zou verband houden met één van de salongasten die blijkbaar meer met de discussies dan met de elegantie van zijn kleding begaan was en op de salons verscheen in stijve puriteinse kleding met lange, vaak versleten, blauwe kousen. Weldra ging de naam van dat individu over op de vrouwen die deze vergaderingen bezochten. Later werd het een spotnaam voor vrouwen die meer met wetenschap of literatuur dan met 'huishoudelijke plichten' begaan waren.

Elisabeth Montagu, 'queen of the blues' en haar vriendinnen kunnen echter evenmin als de meeste Franse salondames als grondlegsters van het feminisme beschouwd worden. Ze ijverden immers te weinig voor gelijke opleidingsmogelijkheden en hadden geen politiek programma.

(uit: Europa, 1789, verzameling MIAT)

De Franse Revolutie en de vrouw

In de 15de en 16de eeuw hadden de Renaissance en het Humanisme een nieuwe kijk gegeven op de wereld en de mens. De invloed van de kerk op het denken van de mens verminderde.

In 1637 schreef René Descartes (1596-1650) zijn *Discours de la méthode*. Zeer ongebruikelijk voor die tijd deed hij dat in het Frans en niet in het Latijn (naar zijn eigen zeggen, omdat het ook door vrouwen zou kunnen gelezen worden). Het menselijk verstand en het logisch denken boden een nieuw houvast tegenover de traditioneel overgeleverde waarden.

Descartes wordt als de grondlegger van het rationalisme beschouwd. De filosoof Immanuel Kant (1724-1804) ging nog verder en verklaarde dat de mens niet alleen het recht, maar vooral de plicht had om de rede te gebruiken.

Het geloof in de kennis en het menselijk kunnen werd zo groot dat de vooruitgangsidee sindsdien één van de sleutelbegrippen werd van de westerse beschaving. In hun befaamde *Encyclopédie* - er verschenen 33 delen van 1751 tot 1772 - zouden Didérot en d'Alembert een poging wagen om een totaaloverzicht te geven van de toenmalige wetenschap en menselijke kunde.

Op staatkundig vlak had reeds in de 17de eeuw de Engelse medicus John Locke (1632-1704) het principe van de volkssoevereiniteit en van de gelijkheid van de mensen bij hun geboorte geformuleerd. Zijn ideeën waaiden over naar Frankrijk, waar de rechtsgeleerde Montesquieu (1689-1755) in zijn *Esprit des Lois* (1748) hamerde op drie onderscheiden staatsmachten: de wetgevende, de uitvoerende en de rechtelijke macht.

Jean Jacques Rousseau (1712-1778) steunde op de ideeën van Locke wanneer hij de volkssoevereiniteit benadrukte in zijn *Le contrat social* (1762). Vrijheid bestond er voor hem in dat iedere 'mannelijke' burger aan het gezag kon deelnemen in een systeem van directe democratie, waarbij wetten werden goedgekeurd volgens het meerderheidsprincipe.

Vrijheid kwam ook tot uiting in het economisch denken van die periode. In zijn *An inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* (1776) verwierp Adam Smith iedere staatsstussenkomst in de economie.

De ideeën van vrijheid, gelijkheid in rechten en recht op geluk verspreidden zich in de maatschappij, die door mannen werd gedomineerd en waarin de vrouw op de achtergrond fungeerde als een noodzakelijk maar weinig opvallend wezen.

Toen op 4 juli 1776 dertien Amerikaanse kolonies in Philadelphia een onafhankelijkheidsverklaring ondertekenden, waren de uitgangspunten de fundamentele vrijheid en gelijkwaardigheid van alle mensen. Ook de Franse Revolutie (1789) die een einde maakte aan de standenmaatschappij, zou teruggrijpen naar deze ideeën die in de salons zo vaak waren besproken. Men vindt ze terug in *Les Droits de l'Homme et du Citoyen*, afgekondigd op 26 augustus 1789.

De term 'droits de l'homme' werd door de tijdgenoot geïnterpreteerd als 'rechten van de man' en niet als 'rechten van de mens'.

Deze Franse Revolutie was echter zeker niet het werk van alleen mannen. Talrijke vrouwen verenigden zich in revolutionaire clubs of speelden de rol van 'raddraaiers' vooral bij min of meer spontane onlusten.

Achteraf werden zij vaak opzij geschoven. Tekenend voor de rol van de vrouw was de tocht van duizenden gewapende marktvrouwen naar Versailles op 5 oktober 1789 om hun eisen naar brood kracht bij te zetten en koning Lodewijk XVI naar Parijs te halen.

Alhoewel de rechten van de vrouwen verdedigd werden door de wiskundige en de vooruitgangsfilosof Condorcet (1743- 1794), kon hij niet verkrijgen dat ze aan de vergaderingen mochten deelnemen. Daarom namen de vrouwen maar plaats op de tribunes. Door geroep en geklap probeerden deze 'tricotteuses' van op de tribunes het verloop van de vergaderingen te beïnvloeden.

Een fel aanhangster van de Franse Revolutie was de feministische schrijfster Olympe de Gouges (1748-1793). Door brochures, openbare brieven en pamfletten probeerde ze haar ideeën over de revolutie te verspreiden. In *Le Prince Philosophe* schreef ze dat 'vrouwen gelijk zijn aan mannen, als ze dat in burgerlijke en politieke zin zijn en een gelijke opvoeding genoten hebben'. Wanneer zij echter omstreeks 1791 tot het inzicht kwam dat in de revolutionaire kringen geen sprake was van gelijkheid tussen mannen en vrouwen, publiceerde zij de *Verklaring van de Rechten van de Vrouw en Burgeres*. Met andere vrouwen trok zij door de straten van Parijs om de inwoners duidelijk te maken dat de vrouwen ook bestaan als 'sociaal lichaam'. Haar ideeën waren echter te revolutionair om zomaar door de dictatuur van Robespierre geduld te worden.

In 1793 werd Olympe gevangen genomen en op de guillotine gebracht.

De industriële revoluties leidden naar de eeuw van de rijke burgerman

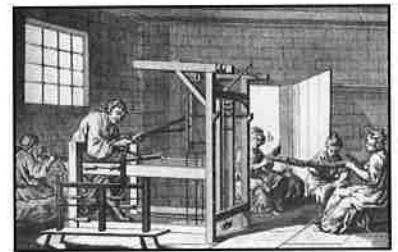
Toen in de 18de eeuw in Engeland de bevolking begon toe te nemen - deze steeg van 10 tot 16 miljoen tussen 1750 en 1800 - nam de vraag naar textielproducten aanzienlijk toe.

In diverse ambachten fungeerde de vrouw als een noodzakelijk wezen, maar trad niet op de voorgrond.

(uit : Diderot & d'Alembert, *Pictorial Encyclopedia*, verzameling MIAT)

De pluimverwerking, pl. 429

De passementwerker, pl. 325

De breigoedmaker, pl. 314

Het spinatelier, pl.307

De naaldenmaker, pl. 189

Vooral wollen, maar ook katoenen stoffen, waarvan de grondstof werd ingevoerd uit Indië en Amerika, lagen goed in de handel. Toen in 1733 de Engelse wolwever John Kay (1704-cira 1780) uit Lancashire erin slaagde een weefgetouw te vervaardigen met een 'vliegende schietspoel', waardoor volgens sommigen tweemaal volgens anderen viermaal zo snel kon geweven worden, steeg de vraag naar gesponnen garens enorm. Er werd toen gezocht naar spintoestellen waarop sneller en efficiënter kon gewerkt worden. De pogingen daartoe zouden uitmonden in het op punt stellen van drie machines die het spinnen voorgoed de weg van de mechanisatie en industrialisatie zouden doen inslaan.

Een 'citoyen' tijdens de Franse Revolutie. De 'citoyenne' krijgt een ondergeschikte rol.

Het waren de 'spinning jenny' van James Hargreaves, het 'waterframe', toegeschreven aan Richard Arkwright en de 'mule' van Samuel Crompton. De 'spinning jenny' werd tussen 1764 en 1767 uitgevonden door James Hargreaves een wever uit Lancashire. Het woord 'jenny' is eenvoudigweg een verbastering van het Engelse 'engine'.

Hargreaves kon op zijn 'spinning jenny' tegelijkertijd acht draden spinnen, in plaats van één enkele draad op het traditionele spinnewiel. Deze 'spinning jenny' had echter verscheidene nadelen. Enkel een zeer lichte draad die niet geschikt was voor de ketting van het weefsel, kon er op gesponnen worden. Elke 'spinning jenny' werd door een houten wiel aangedreven dat door de spinner of spinsters met de hand werd bediend. Het was een hele kunst om het spinnen en het opwinden van het garen gelijkmatig te laten gebeuren. Bovendien bleek het toen nog onmogelijk dit type van machine aan te schakelen op een centrale krachtbron, zoals een watermolen.

Vandaar dat de 'spinning jenny' een goedkope spinmachine was voor de kleine ondernemer. Ze bleef echter ongeschikt voor industrieel gebruik.

Haar belang lag erin dat deze machine de weg opende voor verdere mechanisatie. Hargreaves had aangetoond dat machinaal spinnen technisch mogelijk en financieel renderend was.

De nadelen die de 'spinning jenny' vertoonde werden gedeeltelijk opgevangen door de uitvinding toegeschreven aan Richard Arkwright (1732-1792). De katoenvezels werden in deze machine eerst mechanisch uitgerekt door rekcilinders. Hierna werd de uitgetrokken draad volgens het principe van het vleugelspinnewiel getorst en opgewonden. Dit betekende dat het spinnen en opwinden niet meer gebeurde in twee afzonderlijke fasen, maar in één voortdurende beweging. Verschillende spinmachines van dit type konden gemakkelijk op één centrale drijfkraft worden aangeschakeld. In 1769 nam Arkwright een patent op zijn uitvinding.

Zijn machines werden oorspronkelijk aangedreven door een rosmolen (met een paard), achteraf ook door een watermolen, vandaar de naam 'waterframe'. De gebouwen waar deze eerste spinmachines door watermolens werden aangedreven noemde men 'mills'. De garens van het 'waterframe' waren onregelmatig en vaak te sterk getorst. De draden bleken evenwel geschikt als kettingdraad. Het waterframe was wegens zijn omvang en constructieprijs minder geschikt voor de huisnijverheid.

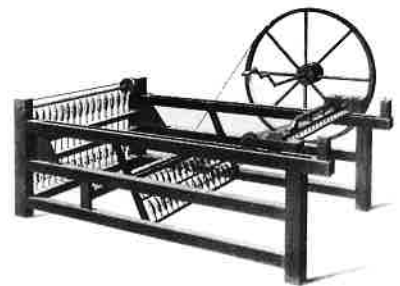
De grote technische doorbraak in de spinnijverheid gebeurde door de uitvinding van de 'mule' door Samuel Crompton uit Bolton, een textielstadje op enkele tientallen kilometers ten noorden van Manchester.

Crompton koppelde de basisprincipes van de 'spinning jenny' aan deze van het 'waterframe'. Aldus ontwierp hij in 1779 een totaal nieuwe machine, de 'spinning mule', een 'muilezel' omdat ze een kruising was van de 'spinning jenny' en het 'waterframe'. Geleidelijk werd de machine verbeterd en werd het aantal spinnen vermeerderd. In de periode 1790-1792 werd deze machine zodanig aangepast dat ze ook door waterkracht of door een stoommachine kon aangedreven worden. Vanaf dat ogenblik stelde het gebruik van de 'mule' in fabrieken geen enkel probleem meer. In de 19de eeuw zou het aantal draden dat op deze machine kon gesponnen worden oplopen tot meer dan 700. Het was deze machine die door de Gentse ondernemer Lieven Bauwens (1769 - 1822) werd overgesmokkeld en die hij plaatste in zijn bedrijven in Parijs, Drongen en Gent.

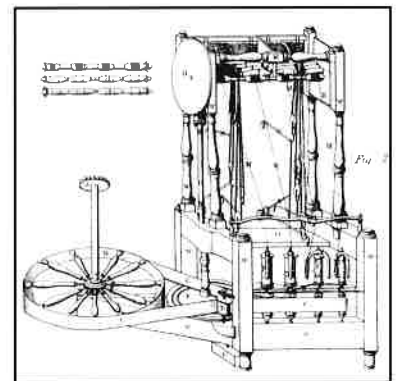
Nu volop goede en sterke garens konden geproduceerd worden, ging men ook zoeken naar de mechanisatie van het weefgetouw.

Omstreeks 1785-1786 slaagde de geestelijke Edmund Cartwright erin een eerste mechanische weefstoel te ontwerpen.

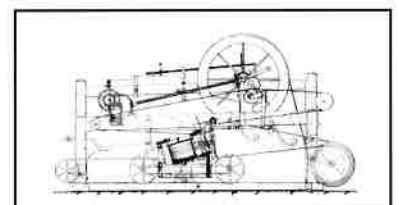
De eerste machines werden aangedreven door rosmolens of draiden op waterkracht. In de loop van de 18de eeuw ontwikkelden zich echter geleidelijk nieuwe technieken om stoom als krachtbron te gebruiken. Via stoomenergie, opgewekt in een stoomketel konden stoompompen worden aangedreven om het water uit de steenkoolmijnen te hozen. Dergelijke stoompompen waren omstreeks 1712 door Thomas Newcomen op punt gesteld. Ook in de Waalse steenkoolmijnen stonden dergelijke machines.

'Spinning jenny'
(uit: *De Mule Jenny*, 1982, MIAT)

'Waterframe'
(uit: *De Mule Jenny*, 1982, MIAT)

'Spinning mule'
(uit: *De Mule Jenny*, 1982, MIAT)

De stoompomp was plomp en log en verloor veel energie.

James Watt kon vanaf 1769 de stoommachine zodanig verbeteren dat ze met veel minder energie kon werken, veiliger werd en via een krukas ook wielen een draaiende beweging kon geven. Dat was het sein om de stoommachine op grote schaal te verspreiden, niet alleen in de mijnbouw, maar ook in de ijzerindustrie en in de textielindustrie. In het begin van de 19de eeuw werden stoomketels en stoommachines gemonteerd op wielen. Richard Trevithick bouwde in 1804 een stoommachine op rails die op eigen kracht vooruit kwam. De spoorwegpionier Georges Stephenson voltooide in 1825 de eerste openbare spoorlijn om steenkolen en passagiers te vervoeren tussen Darlington en de havenstad Stockton-on-Tees in Engeland.

De eerste spoorlijn op het Europese vasteland werd ingewijd op 5 mei 1835 tussen Mechelen en Brussel. Deze lijn was tekenend voor de industriële ontwikkeling in het jonge België, dat zich in de 19de eeuw tot het sterkst geïndustrialiseerd land van het continent ontpopte. De stoommachine werd ook op schepen geplaatst. De 'Great Western' van Isambard Kingdom Brunel uit 1837 was het eerste stoomschip dat op eigen kracht de Atlantische Oceaan overstak.

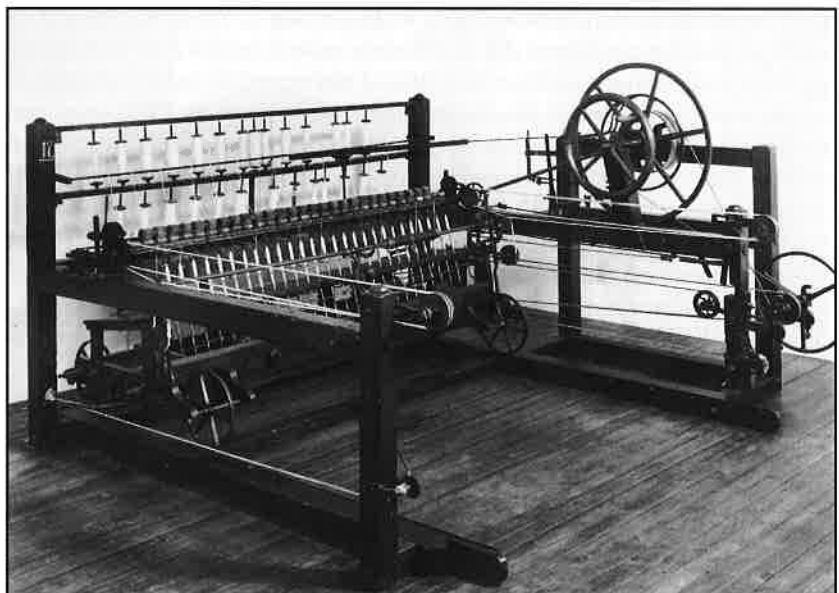
Al deze nieuwe ontwikkelingen hadden ook hun invloed op de metaalnijverheid. In het Ancien Régime stonden ijzergieterijen vaak naast bossen omdat men houtskool nodig had om het ijzererts in blaasovens te laten smelten. In 1709, toen in Engeland het bosareaal reeds flink geslonken was, ontdekte Abraham Darby dat hij steenkool kon branden tot cokes. Wanneer hij ijzererts smolt met deze cokes, verkreeg hij ijzer van hoge kwaliteit. In 1784 kon Henry Cort dit ijzer nog zuiverder maken door puddelen en walsen.

Ijzer werd in de 18de en 19de eeuw een van de belangrijkste materialen in de industrie. Niet alleen werden er allerlei gebruiksvoorwerpen uit gemaakt, maar vooral werden machines, kunstwerken en bouwconstructies in ijzer vervaardigd. De eerste (giet)ijzeren brug 'Ironbridge' werd gebouwd in 1779 over de rivier Severn in het Engelse Shropshire.

Gelijktijdig met de ontwikkeling van de industriële sector en de spectaculaire productiviteitsstijging kende de bevolking een gestage groei. Vooral de steden, waar zich de economische activiteit concentreerde, kenden een steeds toenemende bevolking. Velen kwamen van het platteland en probeerden er te overleven in arbeidersbuurten, in 'cités', in beluiken, vaak in mensonwaardige omstandigheden.

Omstreeks 1850 kwam de industriële wereld in een nieuwe stroomversnelling die men vaak aanduidt als de tweede industriële revolutie.

***De 'mule jenny' in het MIAT.
De spinmachine die circa 1800 door
Lieven Bauwens in Vlaanderen werd
geïntroduceerd.
(foto Claerhout Gent, verzameling MIAT)***

Ze werd in de eerste plaats gekenmerkt door een aantal technische realisaties en industriële toepassingen, maar ook door nieuwe economische structuren.

In 1856-1858 slaagde de Engelsman Henry Bessemer erin om gesmolten ruw ijzer om te vormen tot staal. Staal is harder, buigzamer en lichter dan ijzer. Dit opende de weg voor grote constructies zoals bruggen met grote overspanningen. Het leidde ook naar triomfarchitectuur zoals het Crystal Palace (1851) of de Eiffeltoren (1889), tot stalen schepen en tot geperfectioneerde oorlogswapens.

In dezelfde periode kende de scheikunde een aantal belangrijke industriële toepassingen. De Brit Perkin verkreeg de eerste synthetische verfstof, namelijk paars. Deze kleur zou enorm populair worden in de tweede helft van de 19de eeuw. Weldra kwamen de syntetische geneesmiddelen (aspirine, 1897) op de markt, verkreeg men explosieve stoffen (dynamiet, 1866) en vervangingsmiddelen. Kunstvezels kwamen in plaats van zijde; papier uit hout verving lompenpapier; celluloid en bakeliet, later plastic gingen ivoor, been, leder, textiel, papier en metalen vervangen; leder werd met scheikundige looistoffen in plaats van met natuurlijke looistoffen bekomen, wat een spectaculaire tijdswinst in het looiproces betekende.

Na de ontdekkingen van Justus Liebig (1803-1873) dat planten ook anorganische stoffen nodig hebben, kwam in de agrarische sector de kunstmatige bemesting op gang. Tezelfdertijd werd de landbouw gemechaniseerd met stoomploegen, zaai- en dorsmachines.

Door de theorieën van Mendel (erfelijkheidsleer, 1866) en Darwin (evolutietheorie, 1859) kwam ook de biologie in een stroomversnelling.

Er ontwikkelde zich een op nieuwe opvattingen gebaseerde voedingsindustrie. In 1850 slaagde Liebig erin vleesextracten te conserveren en in 1867 kon Pasteur voedsel pasteuriseren. Weldra golden er totaal nieuwe normen voor hygiëne.

Er werd druk gezocht naar nieuwe krachtbronnen die handiger konden aangewend worden dan de stoommachine. De Duitser Werner Siemens en de Belg Zénobe Gramme bouwden respectievelijk in 1866 en 1868 de eerste dynamo's. Vanaf 1882 was het mogelijk via kabels elektriciteit over te brengen van centrales naar fabrieken. De elektriciteit had een enorm toepassingsveld: elektrische kookhaarden, verlichting, ventilatoren, telefoon, radio, enzomeer. Weldra werden de inderhaast opgerichte elektriciteitsmaatschappijen geduchte concurrenten van de sinds het begin van de 19de eeuw functionerende gasproducenten.

Het aanboren van aardolie in 1859 in Pennsylvania in de USA en de uitvinding in 1883 van de benzinemotor door Daimler zouden aandrijving en vervoer grondig door elkaar schudden. In 1885 toerde Carl Benz rond op een eerste driewielige auto. Vanaf 1892 konden vrachtwagens, locomotieven en schepen uitgerust worden met dieselmotoren. De gebroeders Wright zouden tijdens hun vlucht over het Kanaal in 1903 van een benzinemotor gebruik maken.

Al deze toestellen en machines werden op een industriële manier geconstrueerd, verkocht, maar ook door de consument verbruikt en hersteld.

Niet alle onderdelen van machines waren op hetzelfde ogenblik versleten. Daarom ging men verwisselbare onderdelen produceren.

Ook over de organisatie van de arbeid zelf ging men nadenken. Ze werd generationaliseerd, wat tot de ontwikkeling van de lopende band leidde.

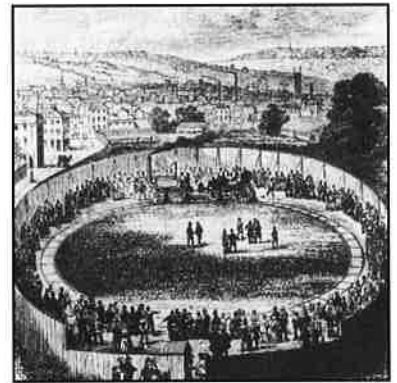
Tussen 1860 en 1913 werd er steeds meer en overvloediger geproduceerd. De totale industriële wereldproductie verzevenvoudigde.

De diverse bedrijven begonnen een harde concurrentie met elkaar.

Wetenschap, industrie en techniek schenen een ware triomftocht te maken.

Winst maken was de enige bedoeling van de fabrieken. Banken investeerden geld waar ze de hoogste winstmarges konden verwachten. In Duitsland en de USA werden bedrijven geconcentreerd. Vanaf 1882 gingen in de USA trusts in de metaalnijverheid en de olienijverheid monopolies opeisen.

De talrijke 'industriële producten' dienden niet enkel voortgebracht in fabrieken, maar dienden ook snel aan de man gebracht.

*De stoomtrein van Trevithick.
(uit: Onder Stoom, 1983, MIAT)*

Een stoommachine van Cockerill op een wereldtentoonstelling. Geheel deze industriële wereld werd geschapen, geleid en beheerd door liberaal denkende burgermannen. Het valt op dat in deze technische industriële wereld de vrouw niet aan bod komt. De oorzaken hiervan dienen gezocht in het gebrek aan onderwijs en de Victoriaanse mentaliteit.

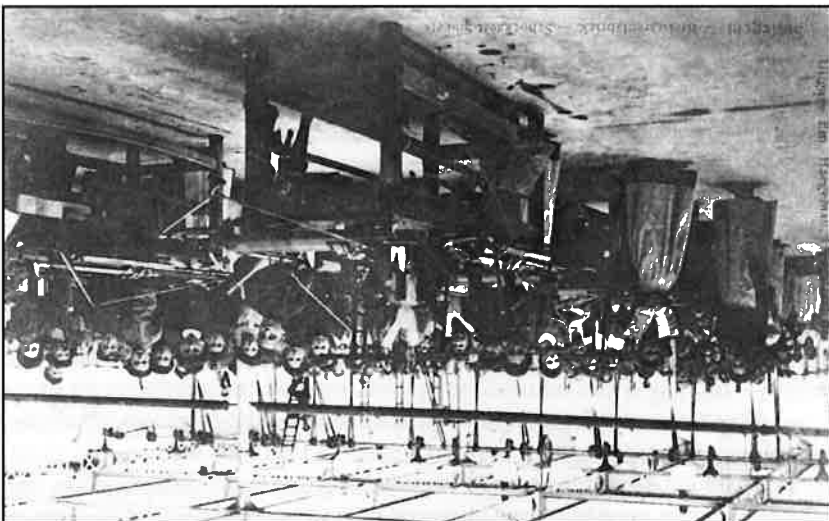
(uit: *l'Illustration Belge*, 1880, verzameling MIAT)

Er ontstond een hele cultuur van verkooptechnieken die niet alleen de beschikbaarheid van de producten, maar ook de noodzaak of de voordelen van het gebruik aanprezen.

Via de reclame werden de mensen ervan overtuigd dat de nieuwe uitvindingen en producten het dagelijks leven heel wat gemakkelijker maakten. Op nationale industrietentoonstellingen en op wereldtentoonstellingen werd te kijk gesteld wat er voor nieuws uit de constructiewerkplaatsen en fabrieken in de winkels en de warenhuizen te koop zou komen.

Heel dit bestel werd geleid en beheerd door de liberaal denkende burgerman.

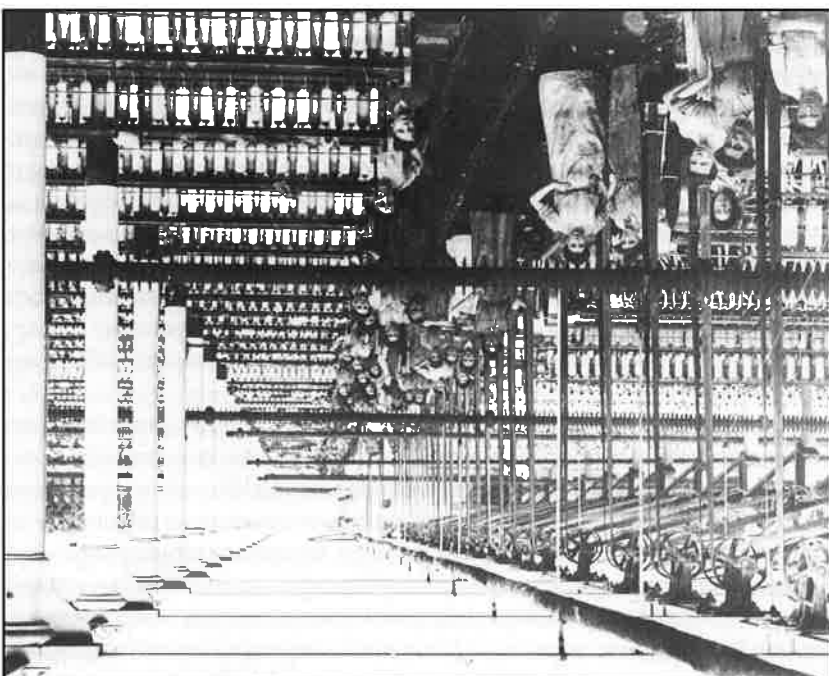

Vrouwen in een breigoedfabriek, einde 19de eeuw.
(repro postkaart circa 1900, uitgeverij Haegeman, Zottegem, verzameling MIAAT)

Alles was erop gericht zo groot mogelijke winsten binnen terijven. In de bedrijven werd het arbeidstempo door de fabriekseigenaars of kapitaalbezitters (kapitalisten) steeds hoger opgevoerd, zonder oog voor veiligheid of hygiënische omstandigheden. Kinderen en vrouwen werden ingeschakeld tegen de laagste lonen. Niet alleen waren de arbeidsvoorwaarden enorm slecht, maar ook de levensomstandigheden van de arbeiders die enkel hun nakomelingschap (in het Latijn: proles) als eigendom hadden waren erbarmelijk.

meende de burgerman, had iedereen, van hoog tot laag, de beste kansen om te slagen in het leven.

Vrouwen in een Gentse spinnerij, einde 19de eeuw.
(foto verzameling MIAAT)

Via deze bourgeoisie-democratie, waarin enkel gegoede mannen kiesrecht hadden (civiel kiesrecht), werd een burgerparlement gekozen waarin uitsluitend mannen zetelden. Dit parlement aanvaardde vanzelfsprekend wetten in het voordeel van de burgerij. Enkel mannen konden verkozen worden tot volksvertegenwoordigers. Het mannelijke burgerparlement aanvaardde wetten in het kader van de economische vrijheid waardoor de economische macht van industriëlen en handelaars versterkt werd. In dit 'liberalisme', zo

Tijdens de Franse Revolutie had de burgerman, op basis van de ideeën van de Verlichting, niet het minst die van Jean Jacques Rousseau, de politieke macht verworven. De staatsvorm bij uitstek die hij voorstond was de grond-

De uitbuiting van dit proletariaat leidde vanzelfsprekend tot verzet. Heel wat denkers kwamen vaak met 'utopische' ideeën aanzetten om hieraan te verhelpen, maar in de eerste helft van de 19de eeuw leidde dit tot weinig reële resultaten.

In het pamflet *Manifest der Kommunistischen Partei* dat in 1848 werd gepubliceerd, zette de Duitse filosoof, econoom en theoreticus van het socialisme Karel Marx (1818-1883), samen met zijn vriend Friedrich Engels (1820-1895) zijn visie op de geschiedenis uiteen. Deze is een opeenvolging van klassenstrijd, waarvan het laatste stadium, namelijk de strijd van het proletariaat tegen de bourgeoisie, zou eindigen in de overwinning van het proletariaat. Dit laatste verwordt tot een universele klasse, zich duidelijk bewust van zijn eigen plaats en kracht. Door de klassenstrijd, waar de productiefactoren (fabrieken, machines) in handen van iedereen zouden komen en door de internationale revolutie van het proletariaat kon een einde gesteld worden aan de uitbuiting van de arbeiders door het kapitalisme. Niet alle arbeiders streefden via revolutie naar een betere maatschappij. In vele landen kwamen nationale socialistische partijen tot stand die met de bestaande wetgeving probeerden te werken. Zij streefden in de eerste plaats naar algemeen stemrecht, verbetering van de arbeidsvoorwaarden en van de levensstandaard.

Armen in een sloppenwijk te Londen.
(uit: *l'Illustration Européenne*, feb. 1875,
verzameling MIAT)

De burgerman had niet enkel alles te zeggen in de fabriek.

Ook in de huiskamer deelde hij de lakens uit. Rationele waarden zoals spaarzaamheid, orde, volharding, gehoorzaamheid stonden in hoog aanzien. De sfeer die de maatschappij tijdens een groot deel van de 19de eeuw overheerste wordt over 't algemeen aangeduid met de term 'Victoriaans'. In letterlijke zin is dit behorend tot de periode waarin koningin Victoria (1837-1901) Groot-Brittannië bestuurde. De term wordt echter gebruikt in cultuurhistorische zin, duidend op een aantal waarden die gedeeltelijk ook voor de Engelse vorstin kenmerkend waren. Zij gold immers als het symbool van macht, vooruitgang en veiligheid binnen het Britse imperium.

Elementen van de Victoriaanse levenshouding waren: conservatisme, zelfvoldaanheid, strenge fatsoensnormen, nuchterheid en humorloosheid. Volgens deze normen diende eenieder vroom en ingetogen te zijn.

Seksualiteit werd in het openbaar genegeerd. De toepassing van al deze waarden had een tomeloze schijnheiligheid tot gevolg, die een grote bloei opleverde van de pornografie en van de prostitutie.

Voor man en vrouw gold er een dubbele moraal. Van de vrouw werd verwacht dat zij de zedige huismoeder was. De seksualiteit binnen het huwelijk was gericht op de voortplanting. Het moederschap was, stoelend op de ideeën van Rousseau, de ware bestemming van iedere vrouw. Niet reproductieve seksualiteit werd ontkend. De vrouw was als het ware een aseksueel wezen.

Op seksueel gebied kon de man zijn behoeften buiten het huis bevredigen. In de Westerse steden bevolkten duizenden prostituées de straten, gaande van uitgedoste en dure tippelaarsters tot ordinaire, rauwe lichtekooien.

Het gezin werd beschouwd als de basis van de burgersamenleving.

Zoals op het openbaar domein, had de burgerman ook in het gezin vrijwel alle bevoegdheden. In de eerste plaats was hij baas over het geld.

Hij bepaalde de huishoudelijke uitgaven; spaarzaamheid indachtig, werd zijn echtgenote maar al te vaak een te krap bemeten bedrag beschikbaar gesteld. Bovendien kwamen alle fundamentele beslissingen, onder meer over de opvoeding, beroepskeuze van de kinderen of eventuele huwelijksverbintenissen, de vader toe. Die beslissingen waren immers te belangrijk om aan zwakke vrouwen over te laten. De man hield toezicht op het uitgaan van zijn echtgenote, over haar contacten en relaties. Aan haar toegestuurde brieven werden door hem geopend. Hij bepaalde in welke mate zij mocht deelnemen aan het uitgangsleven.

Elk streven naar vrijheid of onafhankelijkheid van de vrouw gold als 'onvrouwelijk' en werd zo mogelijk in de kiem gesmoord.

De man was heer en meester in de bourgeoisie maatschappij en in het burgergezin van de 19de eeuw.

Door sommigen wordt de arbeid tijdens het Ancien Régime voorgesteld als een tamelijk harmonisch gebeuren.

Het totale gezin, vader, moeder, kinderen, grootouders werken in de stad of op het platteland samen aan het gezinsinkomen. Alle gezinsleden werken even lang en naar hun mogelijkheden even hard. Iedereen neemt in deze gezinseconomie een deel van de taken op zich. Iedereen werkt, eet en leeft met het gezin. Vooral de agrarische sector zou tot een heel eind in de 19de eeuw een belangrijk deel van de bevolking tewerkstellen.

Na de industriële revolutie echter neemt het aantal loonarbeiders een steeds grotere proportie aan, alhoewel dit aantal aanvankelijk niet mag overdreven worden. In het midden van de 19de eeuw vormen de fabrieksarbeiders in België ongeveer 4 procent van de bevolking. Niet meer de woonruimte die ook werkruimte is, maar het atelier of de fabriek vormen nu het kader waar de arbeid gebeurt.

In de burgermentaliteit van de 19de eeuw heeft de man als huisvader en als gezinsverantwoordelijke de taak in het levensonderhoud van de gezinsleden te voorzien. Hij dient voor het loon te zorgen. Voor een burgervrouw was andere arbeid dan die van huisvrouw ondenkbaar. Evenwel werd gedoogd dat niet gehuwde vrouwen zich inzetten in het onderwijs of in de verzorgingssector.

Maar hoe hoger de sociale klasse, des te minder de buitenhuiswerkende vrouw aanvaard wordt.

Bij de arbeidersklasse stond het feit dat ook gehuwde vrouwen mee gingen werken (en tot op welke leeftijd) vanzelfsprekend in rechtstreeks verband met het gezinsinkomen. Was dit hoog genoeg dan bleef de vrouw in ieder geval thuis. Thuis kon ze eventueel werken als strijkster, naaister of winkelluitbaaster. Was het gezinsinkomen echter zo laag dat het gezin er niet op kon bestaan, dan gingen de vrouwen buitenhuis werken.

Sommige vrouwen vonden werk als dienstbode. Dit beroep stond op de maatschappelijke ladder hoger aangeschreven dan fabrieksarbeidster.

De wereld van de dienstboden was overigens vrij streng gescheiden van het fabrieksproletariaat. De meeste dienstmeisjes waren van kleinere steden of van het platteland afkomstig. Voor een dochter van een landbouwer of van een kleinhandelaar was het veel minder aanvaardbaar dat ze ging werken in de fabriek dan dat ze ging dienen bij een burgergezin. Ze stond er immers onder direct toezicht van het gezinshoofd die in zekere mate de bescherming en de verantwoordelijkheid van de ouders op zich nam.

De ellendige arbeids-, woon- en leefomstandigheden van het fabrieksproletariaat zijn genoegzaam gekend. Vrouwen werkten even hard als mannen, maar kregen vaak de ondankbaarste taken toegewezen. Hun loon lag in ieder geval lager. Ze vormden een gewillige arbeidsreserve, waaruit men in jaren van hoogconjunctuur zonder moeite kon putten. Wanneer het de nijverheid minder goed ging, werden ze echter het eerst gedumpt. De lage lonen voor vrouwen beperkten bovendien de toename van de lonen voor mannen. België was in de 19de eeuw ongetwijfeld het beloofde land voor de industrieel.

Ondanks een aantal vergeefse pogingen voor het tot stand brengen van enige sociale maatregelen in de tweede helft van de 19de eeuw, zou men eerst na de sociale woelingen en stakingen van 1886 overgaan tot een efficiënte wetgeving. Hier dient onder meer de wet op de beperking van vrouwen- en kinderarbeid in de industrie uit 1889 vermeld te worden. Deze wet verbood arbeid aan kinderen beneden de twaalf jaar; jongens van twaalf tot zestien en meisjes van twaalf tot 21 mochten maximum twaalf uur per dag werken; nachtarbeid voor jongens beneden de zestien jaar en meisjes beneden de 21 was verboden. Ondergrondse arbeid voor meisjes beneden de 21 jaar was vanaf 1892 niet meer toegestaan.

Eerst in 1911 werd ondergronds werken, alsmede nachtarbeid voor alle vrouwen verboden.

*Eén van de weinige terreinen waarop de burgervrouw omstreeks het midden van de 19de eeuw actief mocht zijn was de filantropie. De prent toont het bezoek van een rijke burgerdame aan een arm gezin. (uit: *l'illustration Européenne*, 1882, verzameling MIAT)*

*Een familie sigarenmakers in Geraardsbergen. (uit: *Arm Vlaanderen*, 1912, verzameling MIAT)*

Deze wet gold niet voor de huisarbeid en de agrarische sector. In deze sectoren zou de uitbuiting van de vrouw nog jarenlang duren.

De vrouw op weg naar de barricaden

Koningin Victoria.
(uit: *Le Petit Parisien*, maart 1897, verzameling MIAT)

Alhoewel de vrouwen in de 19de eeuw geprangd zaten in het keurslijf van de burgerlijke maatschappij en veroordeeld werden tot hun moederrol, slaagden er enkelen toch in aan het stilgezwegen huishoudelijk leven te ontsnappen. In de meeste gevallen was dat omdat ze resoluut braken met de heersende normen. In enkele andere gevallen omdat ze juist het toonbeeld waren van zedelijke huiselijkheid.

Er tussenin lagen de sectoren die nog juist aanvaardbaar werden geacht voor vrouwen zoals het onderwijs of de ziekenzorg.

Slechts enkele voorbeelden.

Een toonbeeld van burgertrouw was ongetwijfeld de meest invloedrijke vrouw uit de 19de eeuw, namelijk de Engelse koningin Victoria (1819-1901), koningin van Engeland en Ierland van 1837 tot 1901 en keizerin van India van 1876 tot 1901. Ze was enig kind van hertog Eduard van Kent en Louise Victoria van Saksen-Coburg. In haar jeugd jaren stond ze heel erg onder de invloed van haar oom Leopold, van 1831 tot 1865 koning van België. Twee jaar na haar kroning huwde ze met haar neef Albert van Saksen-Coburg. Ook deze bepaalde in sterke mate het doen en laten van zijn echtgenote. Uit dit huwelijk werden niet minder dan negen kinderen geboren. Alhoewel uiterst conservatief, was Victoria toch mee met haar tijd. Tekenend hiervoor was hoe ze toeliet dat de geboorte van haar achtste kind in 1853 onder chloroformnarcose gebeurde. Door de huwelijken van haar kinderen werd Victoria verwant met de meeste vorstenhuizen van Europa. Victoria streefde ernaar, na het losbandig leven van haar voorgangers, van haar huwelijk een burgerlijk modelhuwelijk te maken.

Haar bijna 65-jarige regeringsperiode werd gekenmerkt door een ongeziene ontwikkeling van het politiek en economisch liberalisme, door expansie van Groot-Brittannië en ook door een door Victoria geïnspireerde puriteinse levensopvatting.

Een vrouw waarvoor de huiselijke burgerlijkheid heel wat minder betekende was de Franse auteur George Sand, pseudoniem van Amandine Dupin (1804-1876). Na een strenge kloosteropvoeding huwde ze op achttienjarige leeftijd met de veel oudere Casimir Dudevant, meer om te ontsnappen aan de dwang van haar familie dan uit liefde. Toen ze enkele jaren later Jules Sandeau ontmoette, was dat voor haar de reden om met haar twee kinderen het huis van haar echtgenoot te verlaten en te kiezen voor een kunstenaarsbestaan in Parijs, alwaar men haar kon ontmoeten, pijprokend en getooid in broek. Voor haar tijdgenoten was het zeer moeilijk een houding aan te nemen tegenover dergelijke vrouw, die zich in feite buiten de maatschappij had gesteld. Haar romans hebben een sterk romantische inslag zoals *Indiana* (1832) of *Lélia*. De seksuele vrijheden die zij zich veroorloofde, haar romances met Alfred de Musset en Chopin hadden een grote invloed op haar leven en zijn overbekend.

Niet te verwonderen dat haar werken op de index werden geplaatst.

De Britse Florence Nightingale (1820-1910) had reeds zeer vroeg een levendige belangstelling voor sociaal en filantropisch werk. Ondanks de tegenstand van haar welgestelde burgerfamilie koos zij voor werk in een klein ziekenhuis in Londen dat zij reorganiseerde.

Toen in 1854, tijdens de Krimoorlog, een correspondent van 'The Times' de erbarmelijke omstandigheden aanklaagde, waarin de gewonde Britse soldaten verkeerden, bood zij haar diensten aan. Aan het hoofd van een drom verpleegsters wist zij toen de ziekenzorg van de frontsoldaten te reorganiseren. Na haar terugkeer in Engeland werd onder haar impuls een verpleegsterschool in het St. Thomas 's Hospital in Londen ingericht, de eerste verpleegsterschool die naam waardig. Bovendien werd onder haar invloed bij het leger een Medical Army School (1857) opgericht.

Alhoewel figuren als koningin Victoria, George Sand, Florence Nightingale elk een grote invloed hadden, moet men de theoretische of praktische grondslag van het feminisme in de 19de eeuw niet bij hen zoeken.

Een eenvoudig Frans handelsreiziger en kantoorklerk daarentegen Charles Fourier (1772-1837) was wat dit betreft van veel grotere invloed.

Reeds vroeg in de 19de eeuw had hij zijn eigen ideeën over de wereld van de industriële revolutie. Hij vond dat in de industrie vele arbeiders slechts nutteloze dingen maakten. Hij keerde zich daarom tegen de industriële mentaliteit en was tegen de vrije concurrentie. De oplossing zag hij in 'phalanstères', autarkische levensgemeenschappen waarin de landbouw essentieel was en waarvan de leden in een soort wisselbeurt alle taken dienden te vervullen. In de 'phalanstère' zou men in vrijheid samenleven. Er werd grote aandacht besteed aan de opvoeding. De seksen werden volledig gelijk gesteld. Zijn kritiek spaarde het burgerhuwelijk niet dat hij beschouwde als een vorm van prostitutie. Ertegenover stelde hij de 'vrije liefde', die volgens hem monogaam diende te zijn. Alhoewel de meeste ideeën van Fourier nogal utopisch waren, hebben ze inspirerend gewerkt op vele denkers die zich bogen over de sociale gevolgen van de industriële economie.

Terwijl Fourier in de uitbreiding van de rechten van de vrouw de noodzakelijke voorwaarde zag voor sociale vooruitgang, waren de Duitse filosofen Friedrich Engels (1820-1895) en Karl Marx (1818-1883) van oordeel dat de gelijkstelling van de vrouw er pas kon komen na de wereldrevolutie. Andere denkers echter, zoals John Stuart Mill (1806-1873) verdedigden het standpunt dat de verbetering van de economische en sociale situatie kon gebeuren binnen de bestaande sociale orde.

Deze Britse filosoof en econoom ging zijn oorspronkelijk materialistische visies aanvullen met gevoelselementen en sociale beschouwingen. Niet het minst onder invloed van de humanitaire denkbeelden van de feministische Harriet Taylor, met wie hij in 1851 gehuwd was. Naar zichzelf bekende kwam één van zijn belangrijkste werken *The subjection of women* (1869) tot stand in samenwerking met deze feministe. In dit boek keerde hij zich tegen het slaven-carcen waarin de vrouw door de samenleving was geduwd. Hij zou ook opkomen voor vrouwenkiesrecht, gelijke rechten van de huwelijkspartners en degelijke opleidingsmogelijkheden voor meisjes.

Niet alleen door John Stuart Mill, maar ook door vele anderen, mannen maar vooral vrouwen, werd de vrouwenongelijkheid aan de kaak gesteld. De eerste georganiseerde vrouwenbeweging na de Franse Revolutie begint echter niet in Europa, maar in de Verenigde Staten van Amerika. Ze moet gezocht worden bij vrouwen die zich inzetten voor de afschaffing van de slavernij (in 1807 werd een eind gemaakt aan de slavenhandel uit Afrika; in 1863 werd de slavernij door president Abraham Lincoln afgeschaft). Zij zagen immers de bevrijding van de zwarte slaven en de emancipatie van de vrouw in elkaars verlengde liggen. De Amerikaanse feministe Elisabeth Stanton (1815-1902) riep samen met Lucretia Mott in 1848 de *Women's Right Convention* bijeen. Naar analogie van de Amerikaanse *Declaration of Independence* uit 1776 werd in Seneca Falls de *Declaration of Sentiments* opgesteld. De ondergeschikte positie van de vrouw in de onafhankelijkheidsverklaring werd er bekritiseerd. Voor het eerst werd het algemeen kiesrecht voor vrouwen geëist (in de Verenigde Staten zou het vrouwenkiesrecht eerst in 1920 in alle staten van kracht worden).

In Europa was men mentaal nog lang niet zo ver. Eerst nadat de ideeën van John Stuart Mill in bepaalde kringen gemeengoed waren geworden, begonnen vrouwen zich te organiseren. Aanvankelijk kwamen ze op voor recht op onderwijs, nadien voor recht op economische onafhankelijkheid, gelijke beloning voor gelijke arbeid. Pas later streefden ze naar politieke invloed en naar het recht hun stem uit te brengen in het politieke bestel.

Reeds van in de 18de eeuw hadden vrouwen gevraagd naar een betere opleiding.

Tot ver in de 19de eeuw bleef deze uiterst beperkt en was er, conform de burgermentaliteit, enkel op gericht goede huismoeders af te leveren.

Florence Nightingale.

(uit: *Aanzien in de 19de eeuw*, verzameling MIAT)

Onderwijs voor meisjes was er op gericht de huishoudelijke rol van de vrouw te benadrukken.

(uit: *Magasin Pittoresque*, 1884, verzameling MIAT)

Er bestonden bewaarscholen en lager onderwijs, zowel voor meisjes als voor jongens. Het lager onderwijs, alhoewel in België bij wet geregeld in 1842, was vaak klasse- en sekse-bepaald. Meisjes kregen naaldvakken. Terwijl in België de wet van 1850 het officieel middelbaar onderwijs voor jongens regelde, waren de mogelijkheden van voortgezet onderwijs voor meisjes veel beperkter. Zij konden terecht in privé-instituten en pensionaten van leken of van religieuze congregaties. In het programma van deze scholen werden vooral die kundigheden benadrukt die het meisje rechtstreeks voorbereiden op de huwelijkse bourgeoisie staat zoals borduren, naaien, piano spelen, dansen, tekenen, eventueel huishoudlessen.

Wetenschappen werden vermeden daar te veel boekenwijsheid de vrouw slechts zou afleiden van haar natuurlijke rol als moeder. Daar veel meisjes les volgden in scholen waar vrouwelijke religieuzen aan het werk waren, kregen velen onderwijs met een sterk godsdienstige inslag.

Toch waren er aanwijzingen dat het neutraal onderwijs van de grond kwam. Omstreeks 1850 waren er een aantal privé-instellingen - ze stonden gekend als instellingen voor de opleiding van onderwijzeressen - die meisjes uit de burgerij de mogelijkheid boden zich in die richting te ontwikkelen.

Gedurende gans de tweede helft van de 19de eeuw zullen vrouwen zich inzetten om andere vrouwen al dan niet van dezelfde klasse bij te scholen. Het onderwijs zou bovendien voor vele feministen de mogelijkheid geven om als (ongetrouwde) vrouw economisch onafhankelijk van de man te leven. Een belangrijke rol voor betere ontwikkelingsmogelijkheden voor meisjes speelde Zoé Gatti de Gamond (1805 - 1854), wellicht de eerste Belgische feministe. Zij was vooral actief in de periode 1830 - 1850. Haar dochter Isabelle Gatti de Gamond (1839-1905) ging in hetzelfde spoor en zette het werk van haar moeder verder. Vanaf 1864 had zij de leiding van een meisjesschool in Brussel, met een middelbare en een hogere afdeling. Weldra richtte zij zich ook naar het beroepsonderwijs.

Haar ideeën propageerde ze in het door haar opgerichte tijdschrift *L'Education de la Femme*. Het voorbeeld van Gatti de Gamond werkte uitdagend en weldra werden in Verviers, Luik, Ath, Bergen en Doornik scholen opgericht die op haar gedachtengoed steunden. In 1895 bracht ze *Les Cahiers Féministes* uit, het eerste vrouwenblad in België. Ondanks de inspanningen van Zoé en Isabelle duurde het tot omstreeks 1880 vooraleer de staat het lager middelbaar onderwijs voor meisjes inrichtte. Terwijl pas in 1897 op rijksniveau normaalonderwijs voor meisjes werd georganiseerd. Beiden waren reeds lang overleden toen in 1925 het hoger middelbaar onderwijs tot stand kwam.

In het laatste kwart van de 19de eeuw streefden steeds meer vrouwen ernaar de toelating te krijgen om universitair onderwijs te volgen, vaak niet zonder moeite. Toen Isala van Diest de studies van arts wenste aan te vatten, moest zij daartoe in Zwitserland gaan studeren.

In 1871 wist de Nederlandse Aletta Jacobs, slechts na persoonlijke interventie van minister Thorbecke, toelating te verkrijgen om te Groningen de artsenopleiding te volgen. In 1878 was zij de eerste universitaire vrouw van Nederland.

In België was er geen enkele wet die meisjes verbood aan een universiteit te studeren. Er bestond echter een groot aantal vooroordelen ten opzichte van vrouwen, zodat het in de praktijk zeer moeilijk was zich op de rol te laten schrijven. Vrouwen konden onvoldoende redeneren of het ontbrak hen aan creatief vermogen, voerde men aan. Aan de universiteit te Brussel werden sinds 1880-81 meisjes toegelaten. Gent en Luik volgden kort nadien. In Leuven zou men de toelating voor meisjes nog veertig jaar uitstellen. De mannelijke professoren vroegen zich immers bezorgd af of het aanvaarden van universitaire studies wel in overeenstemming was met het vrouwelijk lichaam. En vooral of het studeren niet schadelijk was voor de typisch vrouwelijke organen. Toen bleek dat nogal wat vrouwen voor apotheker- of artsenstudies kozen, vroeg men argwanend af of de vrouwen hun kennis niet zouden gebruiken voor ongeoorloofde handelingen zoals abortus of geboortenbeperking.

Bovendien vond men het ongehoord dat vrouwen - ook al waren zij arts - geconfronteerd werden met geslachtsziekten en met prostitutie.

Tekenend is het geval van één van de belangrijkste Belgische feministen, namelijk Marie Popelin (1846-1913). Deze behaalde in 1888 haar diploma van doctor in de rechten met onderscheiding. In vele landen hadden de hoge gerechtshoven verboden dat het beroep van advocaat door een vrouw werd uitgeoefend. In België bestond dergelijke wet niet. Toen Marie Popelin zich kandidaat stelde aan de balie werd ze echter afgewezen. Ook het Hof van Beroep volgde de redenering van Popelin niet dat vrouwen het beroep van advocaat even goed als mannen konden uitoefenen. Aan Marie Popelin werd meegedeeld: "door uzelf een taak toe te kennen en een rol na te jagen die de natuur en de samenleving u niet heeft gegeven, hebt u uw tijd en moeite verloren; de balie behoudt u noch zijn gevechten noch zijn triomfen voor; zoek een ander beroep, want dat waarvoor u toegang vraagt, staat niet voor u open".

Popelin zou blijven ijveren om het beroep van advocaat te mogen uitoefenen. Toch zou haar wens niet vervuld worden. Eerst in de interbellumperiode werden de meeste beroepen ook voor vrouwen officieel open verklaard.

Sommige feministen richtten hun activiteiten zeer specifiek op een van de grote kwalen van de 19de eeuw, namelijk de prostitutie en in het bijzonder ageerden ze tegen de hypocriete houding die de samenleving innam.

Enerzijds werd omstreeks het midden van de 19de eeuw algemeen aanvaard dat prostituées noodzakelijk waren om medisch-hygiënische redenen. De prostitutie moest immers een oplossing bieden aan de geslachtsdrift van de burgerman welke in het preutse gezin nauwelijks aan bod kon komen. Anderzijds was het bestaan van prostitutie moeilijk in overeenstemming te brengen met de heersende Victoriaanse normen, waarin het fatsoenlijke gezin boven alles werd geplaatst.

Volgens velen mocht de inmenging van de staat er uitsluitend in bestaan het gevaar voor geslachtsziekten te beperken. Prostitutie diende daartoe gereguleerd te worden om een efficiëntere geneeskundige controle uit te oefenen.

Vanaf het midden van de 19de eeuw, na de cholera-epidemiën uit de periode 1830-1850 werd de prostituée immers aangewezen als de letterlijke en figuurlijke overdraagster van allerlei ziekten, die de samenleving bedreigden. Vanaf 1860 vaardigden de meeste staten daarom allerlei maatregelen uit met het doel de bestaande burgersamenleving veilig te stellen. De prostituée diende zich te laten inschrijven bij de politie; zij moest zich onderwerpen aan medisch toezicht of verblijven in geregistreerde bordelen. Door vele prostituées werd dit medisch toezicht en vooral het lijfelijk onderzoek als erg vernederend ervaren. Het speculum noemden ze de 'penis van de overheid'.

Bovendien leverde deze overheid inspanningen om de prostitutiewereld te scheiden van de arbeiderswereld, m.a.w. men probeerde een onderscheid te maken tussen 'fatsoenlijke' en 'onfatsoenlijke' armen. Immers het gevaar dat arbeidersvrouwen omwille van het inkomen tot de prostitutie zouden komen diende bezworen te worden.

En men wist zeer goed dat de schrijnende armoede de vrouwen in de prostitutie dreef.

Eén van de eerste vrouwen die in het Victoriaanse Engeland de strijd aanbond tegen de dubbelzinnige houding van de overheid was Josephine Butler (1828 - 1906). Ze stelde haar huis niet alleen open voor aan lager wal geraakte vrouwen, maar ze leidde vanaf 1869 ook de *Ladies National Association*. Deze zette zich in tegen de regulering van de prostitutie. Volgens hen was prostitutie een vorm van seksuele slavernij, vaak het gevolg van ontoereikende lonen of gebrek aan arbeid in de industrie, zodat vrouwen gedwongen waren met hun lichaam een inkomen te zoeken. Ze zagen in prostituées slachtoffers, in de eerste plaats van onzedelijk mannelijk gedrag.

Marie Popelin. Deze advocate mocht niet pleiten in de gerechtszaal.

Bovendien werd de ontucht van de man door regulering onrechtstreeks als toegelaten erkend.

Butler zelf hield er uitgesproken liberale ideeën op na, waarin ze niet door alle feministen werd gevolgd: als vrouwen verkozen hun lichaam op straat te verkopen, dan hadden zij daartoe het recht, zonder door de zedenpolitie lastig gevallen te worden, aldus Butler.

In Engeland werd door de inzet van Butler en de feministische actie in 1886 de wet ter reglementering van de prostitutie afgeschaft.

Ging de aandacht en de strijd van de vrouwen omstreeks het midden van de 19de eeuw vooral uit naar de verwezenlijking van onderwijs voor meisjes, dan lag de nadruk omstreeks 1880 en volgende jaren op het recht om een eigen gekozen beroep uit te oefenen. Naar het einde van de eeuw, en vooral in het begin van de 20ste eeuw zou de eis voor vrouwelijk stemrecht steeds luider worden.

In Engeland was reeds in 1865 een *Women's Suffrage Society* opgericht door de politicus Richard Pankhurst, waarvoor na diens dood in 1898 zijn echtgenote Emmeline (1858-1928) en zijn dochters Christabel, Sylvia en Adela zich volop zouden inzetten.

In België had de zaak van Marie Popelin voor heel wat beroering gezorgd. Een reactie bleef niet uit. Marie en haar zus apotheker Louise Popelin, de arts Isala van Diest (de eerste vrouwelijke geneesheer in België), Henri en Leonie La Fontaine en de Brusselse hoogleraar Louis Frank (1864-1917), die in ontelbare lezingen en activiteiten de wantoestanden tegenover de vrouw zou aanklagen, stichtten in 1892 de *Ligue Belge du Droit des Femmes*. Weldra telde deze pressiegroep een driehonderdtal leden, die zich volgens de noodzakelijkheid van het ogenblik inzetten voor economische hervormingen, beter onderwijs voor vrouwen, morele ondersteuning en politieke gelijkheid. De wet van 1893, waarin het meervoudig algemeen stemrecht werd goedgekeurd, was immers alleen voor mannen bedoeld. Via een eigen tijdschrift maakte men de eigen ideeën aan een ruimer publiek bekend.

In 1897 werd te Brussel een eerste internationaal congres georganiseerd. Er ontstond een tweede vereniging, de *Société Belge pour l'Amélioration du Sort de la Femme*. Samen met anderen richtte Popelin in 1905 een overkoepelende *Nationale Vrouwenraad* op. Er waren immers talrijke verenigingen ontstaan die vochten voor zeer speciale doeleinden. Vele vrouwen zetten zich in tegen de prostitutie, anderen zagen in het alcoholisme van hun echtgenoten de ondergang van hun huisgezin. Via een *Union des femmes Belges contre l'alcoolisme* (1899) werd geijverd voor stemrecht, volgens hen de enige manier om een wettelijk verbod op het alcoholverbruik te verkrijgen. Van uit christelijke hoek was reeds in 1892 een *Ligue des femmes chrétiennes* opgericht ter ondersteuning van arbeidsters. In 1902 zou *Le Féminisme chrétien de Belgique*, gesticht door Louise Van den Plas, zich ondubbelzinnig uitspreken voor het vrouwenstemrecht. Gelijktijdig had er ook een bewustwording plaats in socialistische kringen. De jonge B.W.P. had in haar programma van 1885 de nadruk gelegd op de opheffing van politieke en burgerlijke miskenning van vrouwen en onwettige kinderen. Vanaf 1896 zette men zich in voor gelijkberechtiging van de vrouw, ook op gebied van arbeid en loon. Door toedoen van Emilie Claeys (1855-1943) werd gestreefd naar economische onafhankelijkheid. Om deze eis te beklemtonen had zij in 1893 de *Hollandsch-Vlaamsche Vrouwenbond* opgericht, met een eigen maandblad *De Vrouw* (1893-1900).

De diverse bewegingen hadden tot gevolg dat vanaf 1900 op juridisch en burgerrechtelijk gebied grondig werd gesleuteld aan grove miskenningen van de vrouw, en haar burgerlijke onbekwaamheid, zoals het spaarrecht en de bevoegdheid om een arbeidscontract af te sluiten en het loon zelfstandig te innen, of het recht om getuige te zijn bij een akte van de burgerlijke stand en het recht om voogd te worden, en ook de opheffing van het verbod om het vaderschap van een natuurlijk kind op te sporen.

In vergelijking met de Engelse suffragettes is het streven naar het stemrecht bij de Belgische vrouwen vrij gematigd te noemen.

Ze stonden niet in letterlijke betekenis op de barricaden zoals de vrouwelijke deelnemers aan de Commune van Parijs (1870-1871) of klonken zich niet vast aan de hekkens zoals de volgelingen van Pankhurst, doch hun strijd was duidelijk gericht. In 1912 zouden ze hun inspanningen bundelen in de *Fédération Belge pour le suffrage des Femmes*.

Eerst na de Eerste Wereldoorlog zouden ze in 1919 gedeeltelijk stemrecht verwerven (terwijl de Belgische mannen op dat ogenblik het algemeen enkelvoudig stemrecht verwierven).

Voor dit laatste zouden de vrouwen nog moeten wachten tot in 1948.

Emilie Claeys: socialistische voorvechtster van de rechten van de vrouw.
(foto AMSAB, Gent)

Aletta Jacobs, eerste vrouwelijke arts in Nederland.
(uit: *Aanzien in de 19de eeuw*, verzameling MIAT)